

Středomoří – most tří světadílů

Středozemní moře je přirozenou geografickou hranicí mezi Evropou, Afrikou a Asií. Zároveň představuje prostor, v němž se po tisíceletí střetávaly a prolínaly vlivy různých kultur. Právě tady došlo ke zformování základů evropské civilizace, záhy se ovšem tato oblast stala zónou střetu, ale též mostem mezi křesťanskou Evropou s islámským Orientem. Tyto funkce jí náleží v různých podobách dodnes. Článek předkládá zamyšlení nad otázkou povahy a proměn kontaktu civilizací ve Středomoří a poukazuje na projevy aktuální krize.

Není na Zemi mnoho moří, která by téměř dokonale obklopovala pevnina, jak je tomu v případě Středozemního moře. S Atlantikem je spojeno Gibraltarským průlivem, přičemž v nejužším místě jsou břehy Evropy a Afriky vzdáleny pouhých 15 km. Ačkoliv na starověkých mapách můžeme nalézt i jiná pojmenování (Féničané jej nazývali Velkým mořem, Římané pak Mare Nostrum – Naše moře a Mare Internum – Vnitřní moře), záhy se ustálil jeho současný název odvozený z latinského *mediterraneus*, v překladu „vnitrozemský“ či „mezi zeměmi“, který plně vystihuje podstatu tohoto prostoru mezi Evropou, Afrikou a Asií.

Pravlast antické i evropské civilizace

Spolu s rozvojem obchodu a plavby umožňovalo Středozemní moře intenzivní kontakt mezi lidmi obývajícími jeho břehy, neboť spojení po moři bylo rychlejší a snadnější než cestování po souši. I vzdálené pobřežní oblasti tak mezi sebou udržovaly mnohdy užší kontakt než s místy v nedalekém vnitrozemí. Tato skutečnost napomáhala nejen obchodu a ekonomickému rozvoji, ale též migraci lidí nebo efektivnímu šíření kultury a pokroku (Abulafia, 2011). Díky tomu se ve Středomoří zformovala svěbytná a vyspělá antická civilizace, jež zpočátku pomáhali šířit zvláště řečtí obchodníci a později římsí vojáci. Za vrchol kulturní, hospodářské a politické unifikace regionu

lze považovat 1.–4. století n. l., kdy jej celý ovládal jediný mocný státní útvar – Římská říše (obr. 1). Moře Římu umožňovalo oblast efektivně kontrolovat a představovalo tak klíčový geografický předpoklad síly a dlouhé existence říše. Počátkem našeho letopočtu žilo na jejím teritoriu přibližně 40–50 mil. obyvatel, což představovalo téměř čtvrtinu tehdejší světové populace (Maddison 2007). Stejně území dnes obývá okolo 560 milionů lidí, tedy asi 8 % světové populace, což dokládá pozdější relativní pokles globálního významu této oblasti. Jižní Evropa, severní pobřeží Afriky a část Blízkého východu si byly ve své podstatě kulturně velmi podobné a zároveň patřily k nejrozvinutějším částem tehdejšího světa.

Na sklonku starověku se na území rozpadající se Římské říše vytvořily základy nové civilizace, kterou dnes nazýváme evropskou nebo přeneseně též západní. Za její prvotní pilíře bývá vedle antického (řeckého a latinského) odkazu považováno křesťanství a nový etnický prvek v podobě do té doby „barbarských“ Germánů, Keltů či Slovanů (Nováček, 2012).

Most i oblast střetu mezi Evropou a Orientem

Se vznikem středověkých křesťanských států v Evropě a s expanzí Arabské říše a islámu do jižního a východního Středomoří se oblast v průběhu středověku stala zónou střetu mezi

křesťanskou Evropou a islámským Orientem. Od rozpadu Římské říše 395 n. l. se region už nikomu nepodařilo plně ovládnout a integrovat v jednotný politický celek. To vedlo k poklesu kontaktů mezi jednotlivými jeho částmi, posílení vnitřní rozmanitosti, nárůstu kulturních, ekonomických a společenských rozdílů, zejména mezi Evropou na straně jedné a Afrikou a Asií (Orientem) na straně druhé. Kontakt obou civilizací v této oblasti s sebou přinášel jak vzájemné kulturní obohacení, tak neklid doprovázený táhlými, často nábožensky motivovanými válečnými konflikty a rozmachem pirátství. Přičteme-li k tomu objev Ameriky na konci 15. století (motivovaný mj. snahou obejít turecké a arabské prostředníky na cestě za bohatstvím daleké Indie) a přesun jádrové oblasti Evropy z jejího jihu na severozápad k atlantickému pobřeží v důsledku rozvoje zámořského obchodu, začal prostor celého Středomoří hospodářsky upadat a místní společenské poměry se značně zakonzervovaly. Nejpозději od 17. století již zřetelně zaostával za úrovní a vyspělostí dynamicky se rozvíjející tzv. záalpské Evropy, konkrétně zemí jako Anglie, Nizozemsko nebo Francie (Nováček, 2012).

Určité náznaky obratu v tomto vývoji můžeme pozorovat až od 19. století. Na jeho začátku se v regionu podařilo eliminovat pirátství, které do té doby mělo pevnou základnu na pobřeží dnešního Maroka, Alžírka a Tuniska. Obchod ve Středozemí ovládla evropská loďstva. S růstem námořního obchodu stoupal i hospodářský a politický vliv evropských států v Orientu a severní Afrika se dostala pod jejich koloniální správu. To vše vedlo k opětovné intenzifikaci kontaktů mezi jednotlivými částmi Středomoří, respektive k jejich propojení s vyspělým světem, což v následujícím 20. století podnítilo vzestup celé oblasti.

Prostor migrace

Přes Středomoří v posledních letech směřuje masivní proud migrantů z Asie a Afriky do Evropy. Ekonomické a politické motivy této migrace zde byly převážujícím motivem pohybu lidí i v minulosti. UVědomíme-li si, že až do průmyslové revoluce v 19. století byl pohyb po moři ve srovnání s pohybem po souši výrazně snadnější, pak je zřejmé, že migrace byla ve Středomoří vždy častým jevem. V předřímských dobách byly jejími aktéry například Féničané a Řekové, zdatní obchodníci a válečníci kolonizující středomořské pobřeží. V době, kdy celou

Obr. 1: Římská říše v období okolo roku 100 n. l. Zdroj: <http://www.roman-emperors.org/big100.htm>; zpracovala T. Poláková

VÝZKUM A VÝVOJ

oblast ovládali Římané, docházelo k intenzivním přesunům obyvatelstva vlivem vojenské kolonizace, obchodu s otroky, ale též přesídlováním celých početných etnik. Příkladem mohou být Židé, kteří se tímto způsobem rozptýlili z Palestiny po celém římském impériu.

Proces migrace gradoval v období tzv. stěhování národů ve 4.–7. století, kdy sem z evropského vnitrozemí pronikaly zvláště germánské kmeny. Jednomu z nich, Vandálům, se podařilo dostat až do severní Afriky a odtud roku 455 vyplenit Řím, protože se jejich jméno později stalo synonymem pro akt svévolného ničení. Už tak pestrý genofond obyvatel regionu doplnili od 7. století arabští muslimové. Postupně ovládli jižní Středomoří a vtiskli mu odlišný kulturní a civilizační ráz. Se vznikem trvalejších státních útvarů se na sklonku prvního tisíciletí začala stabilizovat i etnická situace a k migracím obyvatelstva již v takové míře nedocházelo (Abulafia, 2011).

K novému zesílení migrační aktivity v oblasti Středomoří došlo (nepočítáme-li masovou emigraci Italů a dalších Jihoevropanů do Ameriky) zejména po druhé světové válce. Pokud zde dosud byly migrační proudy mezi jednotlivými světadíly víceméně vyrovnané, začíná od této doby jednoznačně dominovat směr ekonomicky a částečně i politicky motivované migrace ze severní Afriky a Blízkého východu (hlavně Turecka) do bohaté a dynamicky se rozvíjející západní Evropy, která trpěla nedostatkem pracovních sil. V posledních letech tento jev nabyl nebývalých rozměrů kvůli skokovému nárůstu počtu uprchlíků směřujících z Asie a Afriky přes Středozemní moře do Evropy. Jen za roky 2013–2015 jich sem přišlo více než dva miliony (Hasman a Lupták, 2016).

Krise středomořské oblasti?

Ve spojitosti s nezvladatelností proudu uprchlíků a rozdílností představ o řešení těchto problémů se často mluví o migrační krizi. Nejedná se však zdaleka o jediný problém, se kterým se dnešní Středomoří potýká. Přitom ještě donedávna patřilo k úspěšně se rozvíjejícím částem světa.

Středomořský region se po dlouhém období hospodářské a společenské stagnace,

kteří trvalo minimálně od 17. století, začal, jak již bylo uvedeno, v 19. století pomalu probouzet. Pozitivní trend vyvrcholil v 2. polovině 20. století hospodářským vzestupem většiny zdejších států a jejich životní úrovně. Přispělo k němu jejich užší napojení na jádrové oblasti západního světa (USA a zejména západní Evropu, případně EU) a odtud plynoucí investice. Jihoevropské země (Itálie, Španělsko, Portugalsko, Řecko, Malta) vykazovaly po většinu tohoto období průměrně vyšší tempo růstu ekonomiky, než tomu bylo v ostatních částech Evropy. Podle výpočtů renomovaného britského ekonoma Anguse Maddisona (2001, 2007) se zde v letech 1950–2003 zvýšil objem hrubého domácího produktu (HDP) na hlavu přibližně 6x, zatímco v západní a severní Evropě 4x a ve státech východní Evropy jen průměrně 2–3x. Podobně tomu bylo v případě severoafrických středomořských států (2–3x) ve srovnání s průměrným růstem HDP na hlavu v celé Africe (1,7x). Asijské středomořské státy sice také zaznamenaly slibný růst (v průměru 3–4x), zdaleka však ne takový jako například východní Asie (Japonsko 9x a Čína dokonce 11x!). Středomořský region se za toto období stal nejvýznamnějším světovým centrem cestovního ruchu, předním těžařem ropy (severoafričské státy), došlo také k jeho částečné industrializaci (hlavně v Itálii, Španělsku a nověji i Turecku) a modernizaci.

Ve světle situace několika posledních let se zdá být úspěšný vzestup regionu minulostí. Zatímco světová ekonomika se dostává z ekonomické recese, většina středomořských států se nadále potýká s hospodářskou stagnací, ba dokonce s poklesem a extrémní

Obr. 2: Příkladem prolínání etnik a kulturních vlivů ve Středomoří je Sicílie. Románská katedrála ve městě Cefalù z 12. století je směsicí normánských, byzantských, italských a islámských architektonických prvků. Zdroj: https://it.wikipedia.org/wiki/Duomo_di_Cefalù

nezaměstnaností. Příčina tkví v jejich vysoké zadluženosti, nižší produktivitě práce, v úzkém zaměření na cestovní ruch (případně na těžbu ropy – Libye, Alžírsko). Svůj vliv mají i klimatické změny vedoucí k desertifikaci a úbytku orné půdy. Dalším krizovým projevem je politická nestabilita, která po roce 2011 zavládla v některých zemích severní Afriky a západní Asie po sérii povstání tzv. arabského jara, z nichž některé přerostly v krvavé války (Libye, Sýrie) a vedly k posílení radikálního islámu a terorismu (Černý, 2011, Černý, 2016, Jelen, 2016). V aktuální migrační vlně tak můžeme vidět jen další průvodní jev hlubší krize, se kterou se Středomoří momentálně potýká. Lze tedy konstatovat, že zatímco v minulosti tento region představoval jádro jedné z nejvýspělejších civilizací, dnes je již spíše semiperiferií a zónou střetu civilizací.

*Aleš Nováček,
PF JČU v Českých Budějovicích
anovacek@pf.jcu.cz*

The Mediterranean: A Bridge of Three Continents. This article explores the Mediterranean region as both a division and a bridge among three continents – Europe, Africa and Asia. Various cultures have encountered and influenced one another in the Mediterranean region for thousands of years. Extensive migration has also occurred in this area. The author considers change over time and the nature of contact among the civilizations in the region and connects them to the current immigrant crisis around the Mediterranean.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- ABULAFIA, D. (2011): *The Greath Sea: A Human history of the Mediterranean*. Oxford University Press, New York, 833 p.
 ČERNÝ, K. (2011): Arabské revoluce. *Geografické rozhledy*, 21, č. 2, s. 24–27.
 ČERNÝ, K. (2016): Islámský stát. *Geografické rozhledy*, 25, č. 3, s. 8–10.
 HASMAN, J., LUPTÁK, M. (2016): Faktory ovlivňující volbu cílové země uprchlíků. *Geografické rozhledy*, 25, č. 3, s. 2–4.

- JELEN, L. (2016): Sýrie – hlavní zdrojová země uprchlické krize. *Geografické rozhledy*, 25, č.3, s. 5–7.
 MADDISON, A. (2001): *The World Economy: a millennial perspective*. OECD, Paris, 383 p.
 MADDISON, A. (2007): *Contours of the World Economy, 1 – 2030 AD: Essays in Macro-Economic History*. Oxford University Press, Oxford, 418 p.
 NOVÁČEK, A. (2012): *Dualita Evropy: historickogeografická analýza*. Nakladatelství ČGS, Praha, 241 s.